

شورای سیاست‌گذاری حوزه‌های علمیه خاوران
مرکز مدیریت حوزه علمیه خاوران
معاونت پژوهش
مازندران جویبار مدرسه علمیه تخصصی ریحانه الرسول(س)

عنوان:

شخصیت‌شناسی محسنین در آموزه‌های اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر سید معصوم حسینی

نگارنده:

مرضیه فرمانبردار قادیکلایی

سال تدوین:

1404

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمد و سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز.

تقدیمی کوچک و بضاعتی مزجات به محضر:
حضرت عشق (علیه السلام) و برادران و یاران باوفایش
حضرت بهار (عجل الله فرجه) و ظهور با طراوتش
حضرت روح خدا (رحمه الله علیه) و شهادتش
حضرت نائب (حفظه الله) و سربازانش
و شهدای اسلام.

در ابتدا از استاد گرامی و گرانقدر حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر سید معصوم حسینی کمال تشکر و قدردانی دارم و بسیار سپاس‌گزارم سپس از خانواده عزیزم که با صبر و شکیبایی خود مجال خوبی برای نگارش پایان نامه‌ام فراهم نموده‌اند صمیمانه قدردانم. باشد که مورد عنایت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) واقع شود. ان شاء الله.

چکیده

آموزه‌های اسلامی که به‌عنوان منبعی الهی و هدایت‌بخش، نقش کلیدی در شکل‌گیری و تربیت شخصیت انسان دارند، حاوی مفاهیم ارزشمندی در خصوص ویژگی‌های اخلاقی و شخصیتی است. یکی از مفاهیم برجسته در این آموزه‌ها، «احسان» و ویژگی‌های مربوط به «محسنین» است. محسنین به‌عنوان افرادی که اعمال خود را با نیکوکاری، حسن نیت و خلوص نیتی بی‌نظیر انجام می‌دهند، جایگاه ویژه‌ای در آموزه‌های اسلامی دارند. این نوشتار با روش توصیفی تحلیلی و با استناد به منابع معتبر اسلامی سعی می‌کند تا تصویری جامعی از ویژگی شخصیتی محسنین ارائه کند. در ابتدا به تبیین واژه‌های شخصیت و معادل قرآنی آن یعنی شاکله و محسنین پرداخته خواهد شد و سپس به ویژگی‌های شخصیتی محسنین در ابعاد فردی به دو بخش اعتقادی و درونی از قبیل (اعتقاد قلبی برای بدست آوردن قرب خداوند، آرامش روحی و امید به یاری خداوند و...) و رفتاری (به پا داشتن نماز، شب زنده داری، استغفار مداوم در سحرگاهان) و در ابعاد اجتماعی هم، در دو بخش درون خانواده (ویژگی‌های شخصیتی محسنین در رابطه با پدر و مادر، ویژگی‌های شخصیتی محسنین در رابطه با فرزندان و...) و بیرون خانواده (ویژگی‌های شخصیتی محسنین در رابطه با خویشان، ایتم، مساکین و...) مورد بررسی قرار خواهد گرفت. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد شناخت ویژگی‌های شخصیتی محسنین نه تنها در سطح فردی، بلکه در ایجاد همبستگی اجتماعی و ارتقاء روحیه تعاون و همدلی در جامعه نیز مؤثر است و شناخت شخصیتی محسنین می‌تواند به‌عنوان یک استراتژی مؤثر در راستای ارتقاء اخلاق اجتماعی و فردی در جوامع اسلامی و غیر اسلامی مورد استفاده قرار گیرد.

واژگان کلیدی: شخصیت، شاکله، قرآن، محسنین.

فهرست مطالب

1	مقدمه
2	فصل اول
2	کلیات و مفهوم شناسی
3	گفتار اول
3	طرح تحقیق
4	1-1-1- بیان مسئله
4	2-1-1- ضرورت مسئله
5	3-1-1- سوالات پژوهش
5	1-3-1-1- سوال اصلی
5	2-3-1-1- سوالات فرعی
5	4-1-1- فرضیه پژوهش
5	5-1-1- پیش فرض های پژوهش
6	6-1-1- پیشینه پژوهش
12	گفتار دوم
12	مفهوم شناسی
13	1-2-1- معنای لغوی و اصطلاحی شخصیت
13	1-1-2-1- معنای لغوی شخصیت
13	2-1-2-1- تعریف اصطلاحی شخصیت از دیدگاه روانشناسان
13	2-2-1- معنای لغوی و اصطلاحی شاکله
13	1-2-2-1- شاکله در لغت
14	2-2-2-1- شاکله در اصطلاح
15	3-2-1- معنای لغوی و اصطلاحی محسنین
15	1-3-2-1- محسنین در لغت
16	2-3-2-1- محسنین در اصطلاح و قرآن
17	4-2-1- معنای لغوی و اصطلاحی قرآن
17	1-4-2-1- قرآن در لغت
17	2-4-2-1- قرآن در اصطلاح
18	گفتار سوم
18	مبانی نظری
19	1-3-1- احسان از دیدگاه علماء علم اخلاق
19	2-3-1- احسان از دیدگاه عرفا

20	1-3-3- احسان از دیدگاه مفسران
22	فصل دوم
22	ابعاد فردی شخصیت محسنین در آموزه‌های اسلامی
24	گفتار اول
24	مولفه های درونی و اعتقادی
24	1-1-2- اعتقاد قلبی برای دستیابی به قرب خداوند
27	2-1-2- برخورداری از آرامش روحی و امید به یاری خداوند
29	2-1-3- تقوا مداری برای دوری از گناه و وسوسه های شیطان
30	2-1-4- در همه حال تسلیم امر خدا بودن
33	2-1-5- برخورداری از فهم ، علم و حکمت
34	2-1-6- اعتقاد راسخ به معاد و دنیای آخرت
37	گفتار دوم
37	بررسی ویژگی های شخصیتی بیرونی و رفتاری محسنین
38	2-2-1- به پا داشتن نماز
39	2-2-2- شب زنده داری
42	2-2-3- استغفار مداوم در وقت سحر
44	2-2-4- پرداختن زکات
45	2-2-5- کنار گذاشتن حقی برای سائل و محرومان
46	2-2-6- صداقت
47	2-2-7- شکیبایی و صبر
49	2-2-8- فرو بردن خشم
50	2-2-9- عفو و بخشش خطای مردم
53	2-2-10- آرزوهای کوتاه
55	2-2-11- تلاش در راه خدا
58	فصل سوم
58	ابعاد اجتماعی شخصیت محسنین در آموزه‌های اسلامی
59	گفتار اول
59	ابعاد شخصیتی محسنین در درون خانواده
60	3-1-1- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با پدر و مادر
67	3-1-2- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با فرزندان
72	3-1-3- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با زوجین
73	3-1-3-1- حسن خلق

74	2-3-1-3- اکرام و احترام به زن
75	3-3-1-3- محبت و اظهار آن
76	4-3-1-3- پوشاندن عیوب همسر
76	5-3-1-3- عفو و گذشت
77	6-3-1-3- مدارا کردن
78	7-3-1-3- مشورت و تبادل نظر
79	گفتار دوم
79	ابعاد شخصیتی محسنین در جامعه
79	۱-۲-۳- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با خویشاوندان
80	1-1-2-3- ارتباط با خویشاوندان و صله رحم
82	2-1-2-3- ادای حقوق خویشاوندان
84	3-1-2-3- رعایت عدالت
86	۲-۲-۳- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با ایتم
86	۱-2-2-3- یتیم
88	۲-2-2-3- حفظ مال یتیم و عدم ظلم به ایشان
90	۳-2-2-3- سرپرستی و تربیت یتیم
91	۳-۲-۳- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با نیازمندان
93	۴-۲-۳- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با همسایگان
94	۵-۲-۳- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با دوستان
96	نتیجه گیری
98	منابع

در آموزه‌های متعالی دین اسلام، مفهوم احسان جایگاهی رفیع و منحصر به فرد دارد. احسان به عنوان یکی از ارزشمندترین ویژگی‌های انسانی در نظام فکری و اعتقادی اسلام، به معنای انجام نیکوکارانه‌ترین اعمال و رفتارهایی است که در راستای بندگی خداوند و خدمت به انسان‌ها قرار می‌گیرد. محسنین، به عنوان گروهی برگزیده در قرآن کریم، تجسم کامل این فضیلت الهی هستند و در آیات متعدد، صفات و ویژگی‌های آنان مورد ستایش قرار گرفته است.

جایگاه محسنین در آموزه‌های اسلامی نشان‌دهنده اهمیت ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری افرادی است که روحی سرشار از ایمان، نیکوکاری و عشق به دیگران دارند. این گروه از انسان‌ها نه تنها از نظر اعتقادی در بالاترین مراتب معنوی قرار دارند، بلکه رفتار و کردار آنان نیز تجلی عملی ارزش‌های انسانی و الهی است. هرچند احسان مفهومی کلی و گسترده دارد، اما بررسی دقیق‌تر ویژگی‌های شخصیتی محسنین از منظر آموزه‌های اسلامی، راهنمایی روشن برای تبلور این ارزش الهی در ابعاد فردی و اجتماعی زندگی انسان فراهم می‌کند.

این پژوهش با هدف بررسی و تبیین ویژگی‌های شخصیتی محسنین از دیدگاه آموزه‌های اسلامی، تلاش دارد تا ابعاد گوناگون این ویژگی‌ها را در دو محور کلی، یعنی ویژگی‌های فردی و ویژگی‌های اجتماعی، مورد تحلیل قرار دهد.

در بخش ویژگی‌های فردی، به ابعاد درونی، اعتقادی و رفتاری محسنین پرداخته می‌شود. این بحث شامل اعتقاد قلبی برای بدست آوردن قرب خداوند، برخورداری از آرامش روحی و امید به یاری خداوند، تقوا مداری و دوری از وسوسه‌های شیطان به پا داشتن نماز، پرداختن زکات و.... که ریشه در باورهای عمیق دینی دارد.

در بخش ویژگی‌های اجتماعی، رفتار و تعاملات محسنین در محیط خانواده و جامعه بررسی می‌شود. نقشی که محسنین در ایجاد فضای صمیمیت، مهربانی و رشد اخلاقی در خانواده ایفا می‌کنند، همراه با مسئولیت‌پذیری، عدالت‌خواهی، و خدمت به انسان‌ها در محیط اجتماعی، محور این بخش است.

مطالعه این موضوع، نه تنها به شناخت عمیق‌تر یکی از عالی‌ترین مفاهیم اخلاقی اسلامی منجر می‌شود، بلکه الگویی جامع برای زندگی فردی و اجتماعی انسان در جهان امروز ارائه می‌دهد. این پژوهش به عنوان تلاشی در جهت تبیین ابعاد مختلف شخصیت محسنین در پرتو آموزه‌های اسلامی، می‌تواند گامی ارزشمند در تأمل و بهره‌گیری بیشتر از گنجینه‌های معنوی اسلام باشد.

طبقه مساکین پرداخته و حقوق مستمندان را یادآوری می‌کند به این دلیل که در یک جامعه سالم که عدالت در آن برقرار می‌باشد، افرادی معلول و از کار افتاده نیز وجود دارد، که احتیاج به کمک افراد توانمند دارند و فراموش کردن آنها بر خلاف تمام وجدان اخلاقی و انسانی می‌باشد.

حتی اگر به جز افراد معلول و از کار افتاده کسانی باشند که به علت عدم رعایت عدالت اجتماعی گرفتار فقر و درماندگی شده‌اند و کار و تلاش آن‌ها به جایی نمی‌رسد باید با آن وضعیت مبارزه کرده و از راه‌های درست و صحیح نیاز آن‌ها را برطرف ساخت.

قرآن کریم مکرراً در زمینه پرداختن حق مساکین سخن به میان آورده است و به مسلمین گوشزد می‌کند که علاوه بر پرداختن زکات و خمس و ... با اتفاق‌های مستحبی نیاز این گروه از افراد جامعه را برآورده سازند و قبل از اینکه آن‌ها دست نیاز به سوی خلق دراز کنند، خودشان آن‌ها را شناسایی کرده و با برخوردی محبت آمیز مشکلات آن‌ها را برطرف کنند.

محسنین نیز شب و روز به فکر افراد نیازمند جامعه هستند و با توجه به معارف قرآن مجید رعایت حال مساکین را واجب می‌دانند، و رسیدگی به امور آنان را جزیی از عبادت حق به حساب می‌آورند، چرا که خداوند علاقه دارد مردم به مساکین توجه ویژه داشته باشند، و زمینه رفاه حال و راحتی معیشت را برای آنان فراهم نمایند.

خداوند در این مورد می‌فرماید:

«ءَاخِذِينَ مَا ءَاتَيْهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ. كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ. وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ»¹

و آنچه پروردگارشان به آنها بخشیده دریافت می‌دارند، زیرا پیش از آن (در سرای دنیا) از نیکوکاران بودند! آنها کمی از شب را می‌خوابیدند.

یعنی آنها قابلیت آنچه را که پروردگار مهربان به آنها اعطاء کرده دارند در حالی که از خداوند و از آنچه به آنها داده راضی‌اند. این معنا از تعبیر به «آخذین» و «ایطاء» و از نسبت ایطاء به پروردگارشان فهمیده می‌شود. این آیه مطالب قبل خود را تعلیل کرده می‌فرماید: اگر متقین چنین وضعی دارند به خاطر این است که قبلاً یعنی در دنیا در اعمالشان نیکوکار بودند، و اعمال نیکی داشتند.

در «وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ» آن دو آیه که گذشت سیره متقین نسبت به درگاه خدای سبحان را بیان می‌کرد و می‌فرمود شب زنده دارند و در سحرها استغفار می‌کنند، ولی این آیه سیره آنان را در برابر مردم بیان می‌کند، و آن این است که به سائل و محروم کمک مالی می‌کنند. و اما اینکه فرمود: در اموال آنان حقی است برای سائل و محروم، با اینکه حق مذکور تنها در اموال آنان نیست، در اموال همه هست، برای این بوده که بفهماند متقین با صفایی که در فطرتشان هست این معنا را درک می‌کنند، و خودشان می‌فهمند که سائل و محروم حقی در اموال آنان دارد، و به همین جهت عمل هم می‌کنند، تا رحمت را انتشار داده، نیکوکاری را بر امیال نفسانی خود مقدم بدارند. «سائل» عبارت است از کسی که از انسان چیزی بخواهد و نزد انسان اظهار فقر کند. ولی «محروم» به معنای کسی است که از رزق محروم است، و کوشش او به جایی نمی‌رسد، هر چند که از شدت عفتی که دارد سؤال نمی‌کند. سحرگاهان استغفار می‌کردند. و در اموال آنها حقی برای سائل و محروم بود!²

¹ ذاریات (۵۱)، آیات ۱۹-۱۶.

² سید محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۸، تهران: اسلامیه، ص ۵۵۴.

فاضل مقدار نیز در تفسیر کنز العرفان تصریح می‌کند که منظور از حق معلوم، حقی است که خود آن‌ها در اموالشان قرار می‌دهند و خویشان را موظف به پرداخت آن می‌دانند.¹

آلوسی هم در تفسیر روح المعانی می‌نویسد: «منظور از این آید که فرمود برای سائل و محروم حقی در اموالشان هست یعنی سهمی از اموال که بر خودشان واجب دانسته‌اند بپردازند. برای اینکه به خدای متعال تقرب پیدا کنند و نسبت به مردم ترحم داشته باشند. که البته این غیر از زکات واجبی است که خدا برایشان مقرر فرموده است».

۳-۲-۴- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با همسایگان

از منظر آموزه‌های اسلامی خانواده‌ها برای تحکیم روابط اخلاقی و عاطفی در بین اعضای خود و نیز تربیت‌های انسانی در معاشرت با همسایگان نباید بی تفاوت باشند. یکی دیگر از ویژگی شخصیتی محسنین در بعد اجتماعی آداب و معاشرت شایسته‌ای که با همسایگان خود دارند، می‌باشد.

بسیار روشن است، که شیوه‌های رفتاری همسایگان در شکل‌گیری عادات و سنت‌های افراد اثر می‌گذارد از این جهت، توجه به همسایه و جاذبه و دافعه در مقابل آنان امر لازمی به نظر می‌رسد. بدون شک خانواده که مهمترین و اساسی‌ترین نهاد تشکل اجتماعی به شمار می‌رود، افرادی که در محله‌ای گرد هم می‌آیند و با یکدیگر همسایه‌اند جامعه نسبتاً کوچکی را تشکیل می‌دهند که وحدت وفاق و نیز معاشرت‌های گرم و متقابل آنان می‌تواند در برقراری آرامش روانی و نوعی از امنیت اجتماعی را ایجاد کند.

در آیه ۳۶ سوره نساء پس از دستور به پرستش خداوند به احسان والدین، خویشاوندان، یتیم، مساکین و همسایگان به ترتیب اولویت تأکید شده است.

«وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَ....»

کلمه «ذی القربى» عطف است به کلمه «بالوالدین» و همچنین کلمات بعد، که همه عطف به آنند، و معنای کلمه «ذو القربى» خویشاوند و معنای دو جمله «الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ» و «الْجَارِ الْجُنُبِ» از آنجا که در مقابل هم قرار گرفته‌اند، اولی همسایه نزدیک و دومی همسایه دور است، چون کلمه (جنب) به معنای اجنبی است، و در اینجا قرینه نامبرده معنای دور را به آن می‌دهد، و منظور از این دوری و نزدیکی دوری و نزدیکی از نظر خانه است، در روایت هم از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نقل شده که همسایه را تحدید فرمود به کسی که بین خانه تو و خانه او چهل ذراع، یعنی بیست ذرع فاصله باشد، و در روایتی دیگر تحدید شده به چهل خانه، که احتمال دارد روایت اولی خواسته باشد همسایه نزدیک را تحدید کند و دومی همسایه دور را².

وَ الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْجَارِ الْجُنُبِ: ابن عباس، مجاهد، قتاده، ضحاک و ابن زید گویند: مقصود همسایگانی است که با انسان خویشاوندی دارند و همسایگانی که خویشاوندی ندارند. برخی گفته‌اند: منظور این است که: همسایه مسلمان باشد یا همسایه غیر مسلمان که هیچ از لحاظ دینی با انسان مناسبتی

¹ مقدار بن عبد الله سیوری، کنز العرفان في فقه القرآن، ترجمه: عقیقی بخشایشی، ج ۱، قم: نوید اسلام، ۱۳۸۴، ص ۲۶۱.

² مقدار بن عبد الله سیوری، کنز العرفان في فقه القرآن، ترجمه: عقیقی بخشایشی، ج ۴، قم: نوید اسلام، ۱۳۸۴، ص ۵۶۰.

ندارد. از پیامبر گرامی روایت شده است که: «همسایگان بر سه دسته‌اند. همسایه‌ای که سه حق دارد: حق مسلمانی، حق همسایگی و حق خویشاوندی. همسایه‌ای که دو حق دارد: حق همسایگی و حق مسلمانی و همسایه‌ای که يك حق دارد و آن مشرکی است که از اهل کتاب باشد». زجاج گوید: همسایه نزدیک، کسی است که با او از نظر مسافت نزدیک باشید و یکدیگر را بشناسید و همسایه دور کسی است که از نظر مسافت از شما دور باشد. در روایت است که حد همسایگی تا چهل خانه است و روایت شده است که تا چهل ذراع است (آرنج) زجاج می‌گوید: منظور از همسایه نزدیک، همسایه خویشاوند نیست. چه درباره خویشاوندان قبلاً سفارش شده است. ممکن است در جواب زجاج گفته شود که اگر چه قبلاً درباره خویشاوند سفارش شده است لکن منظور این است که همسایه هر گاه خویشاوندی هم داشته باشد، دارای دو حق است و هرگاه خویشاوند همسایه نباشد فقط دارای يك حق است. بنابراین مانعی ندارد که درباره خویشاوند دو مرتبه سفارش شده باشد^۱.

از این رو محسنین و نیکوکاران همانطور که با خانواده و خویشان خود رابطه‌ای حسنه برقرار می‌کنند و اظهار لطف و محبت دارند، نسبت به همسایگان خود نیز بی تفاوت نیستند و برای حل مشکلات مالی و معنوی آن‌ها قدم‌های خیر به نیت قرب خداوند بر می‌دارد.

۳-۲-۵- بررسی شخصیتی محسنین در رابطه با دوستان

از دیگر ویژگی‌های شخصیتی محسنین می‌توان در حوزه‌ی عمل اجتماعی به احسان به عنوان عامل ایجاد صمیمیت و دوستی در میان انسان‌ها اشاره کرد که برای برداشتن کینه‌ها و دشمنی‌ها و دوری از واگرایی اجتماعی و دستیابی به همگرایی احسان و نیکوکاری که بسیار مفید و تأثیرگذار خواهد بود.

در سوره نساء آیه ۳۶ در این مورد می‌فرمایند: «وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ» سپس در باره کسانی که با انسان دوستی و مصاحبت دارند، توصیه می‌کند. ولی باید توجه داشت که «صاحب بالجنب» معنایی وسیع‌تر از دوست و رفیق دارد و در واقع هر کسی را که به نوعی با انسان نشست و برخاست داشته باشد، در بر می‌گیرد خواه دوست دائمی باشد یا يك دوست موقت (همانند کسی که در اثناء سفر با انسان همنشین می‌گردد، و اگر می‌بینیم در پاره‌ای از روایات «صاحب بالجنب» به رفیق سفر (رفیق فی السفر) و یا کسی که به امید نفعی سراغ انسان می‌آید (المنقطع اليك یرجو نفعك) تفسیر شده، منظور اختصاص به آن‌ها نیست بلکه بیان توسعه مفهوم این تعبیر است که همه این موارد را نیز در بر می‌گیرد، و به این ترتیب آیه يك دستور جامع و کلی برای حسن معاشرت نسبت به تمام کسانی که با انسان ارتباط دارند می‌باشد، اعم از دوستان واقعی، و همکاران، و همسفران، و مراجعان، و شاگردان، و مشاوران، و خدمتگزاران. و در پاره‌ای از روایات «صاحب بالجنب» به «همسر»، تفسیر شده است، چنان که نویسندگان المنار و تفسیر روح المعانی و قرطبی در ذیل آیه از علی ع همین معنی را نقل کرده‌اند، ولی بعید نیست که آن نیز بیان یکی از مصادیق آیه می‌باشد^۲.

همچنین در روایات بسیاری آمده است که احسان کردن باعث ایجاد صمیمیت و جلب محبت انسان‌ها به سوی یکدیگر می‌شود^۳.

^۱ فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان، ج ۵، تهران: اسلامیه، ۱۴۱۲ق، ص ۱۴۰.

^۲ ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، تهران: اسلامیه، ۱۳۷۴، ص ۳۷۸.

^۳ ابو محمد حسن بن علی حرانی، تحف العقول عن آل الرسول (صلی الله علیه و آله)، ج ۱، ۱۳۷۷، ص ۶۲؛ محمدباقر بن محمدتقی مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۷، تهران: اسلامیه، ۱۴۰۴ق، ص ۱۴۰.

«رسول الله صلى الله عليه و آله: جُبِلَتْ الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا، وَ بُغِضَ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا؛ پیامبر خدا (صلى الله عليه و آله): دل‌ها بر محبت کسی که به آن‌ها خوبی کند و بر نفرت از کسی که به آن‌ها بدی روا دارد، سرشته شده است»¹.

محسنین نیز کسانی هستند که به بالاترین درجه محبت یعنی محبت الهی رسیده‌اند که خداوند می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»².

در آموزه های اسلامی به خصوص در آیات قرآن کریم در مورد اهمیت خانواده تاکید ویژه‌ای دارد به نحوی که بنیان جامعه قرآنی را بر نهاد خانواده می‌داند و تشکیل این نهاد با ارزش با ازدواج زن و مرد ایجاد می‌شود، از این رو به خانواده به عنوان مرکز توجه به احکام آموزه های اسلامی آموزش آداب و حقوق توجه ای ویژه‌ای داشته است و جایگاه با ارزش آن را با دستورات و نکات متعدد تحکیم بخشیده و به زن از جهاتی توجه خاصی داشته است.

در این فصل از پایان نامه به در دوگفتار به بررسی ویژگی‌های شخصیتی محسنین پرداخته شده است. در گفتار اول ویژگی‌های شخصیتی محسنین در درون خانواده مورد بررسی قرار در سه بخش مورد بررسی قرار گرفته است.

۱- ویژگی شخصیتی محسنین در رابطه با پدر و مادر: که در مورد تکریم والدین در چهار سوره قرآن بعد از توحید به تکریم و احسان به والدین عنایت ویژای داشته در صورت عدم احسان و آزدن آنها دچار عذاب سخت می‌شوند.

۲- ویژگی شخصیتی محسنین در رابطه با فرزندان: در آموزه‌های مقدس اسلامی احسان و محبت به فرزندان جایگاه بسیار با ارزشی دارد و از ویژگی‌های شخصیتی محسنین به شمار می‌آید، زیرا نه تنها تعالیم قرآنی به آن سفارش شده بلکه در تعالیم همه‌ی انبیاء بدان اشاره شده است.

زندگی بدون فرزند به جهنمی سوزان و فضایی سرد و بی روح مبدل خواهد شد. و از جمله احسان در قبال فرزندان می‌توان به (خانوادگی باید والدین نسبت به فرزندی نوزاد اعتراف و اقرار کنند، انتخاب همسر برای فرزندان، مراقبت بر نماز خواندن فرزندان، دو سال نوزاد را شیر مادر دادن، انتخاب نام شایسته و

۳- ویژگی شخصیتی محسنین در رابطه با زوجین (حسن خلق، محبت و اظهار آن، پوشاندن عیوب همسر و ...

گفتار دوم ویژگی شخصیتی محسنین در بیرون خانواده که این ویژگی‌های شخصیتی در رابطه با خویشاوندان، ایتم، مساکین، همسایگان و دوستان بر اساس آموزه‌های اسلامی مورد بررسی قرار گرفت و روشن شد که در آموزه های اسلامی به خصوص قرآن خداوند محسنین را کسانی می‌داند که به خدا و رسول خدا و آخرت ایمان داشته و تنها برای قرب الهی کارهای نیک و پسندیده انجام می‌دهند و استحکام خانواده و جامعه بدون احسان کردن و محسنین دوام نخواهد داشت.

¹ همان، ج 1، ص 62.

² بقره (۲)، آیه ۱۹۵.

نتیجه گیری

با بررسی ویژگی‌های شخصیتی محسنین در آموزه‌های اسلامی مشخص می‌شود که این افراد نه تنها دارای ویژگی‌ها شخصیتی برجسته در بعد فردی و درونی و رفتاری هستند، بلکه در جنبه‌های اجتماعی و رفتاری نیز بسیار متعهد به اصول اخلاقی و دینی هستند.

۱. ویژگی‌های فردی و درونی محسنین:

محسنین افرادی هستند که با اعتقاد قلبی به خداوند و احساس حضور در محضر او، به نیکوکاری و فضائل اخلاقی می‌پردازند. این اعتقاد به خداوند و امید به یاری او، موجب آرامش روحی و تقوا در زندگی آنها می‌شود. دوری از گناهان و وسوسه‌های شیطانی و... از دیگر ویژگی‌های محسنین است که در آموزه‌های اسلامی به آنها منتقل شده است.

۲. ویژگی‌های عملی و رفتاری محسنین:

محسنین در عمل نیز به پیروی از دستورات دینی متعهد هستند مانند: بر پا داشتن نماز، شب زنده‌داری، استغفار سحر گاهی و....

در مورد ویژگی شخصیتی محسنین در بعد اجتماعی نیز به این موارد مورد بررسی قرار گرفته است:

۱. ویژگی‌های شخصیت‌های محسنین در درون خانواده:

در رابطه با خانواده، محسنین به احترام و تکریم والدین، محبت به فرزندان و حسن خلق و... در روابط زناشویی بسیار اهمیت قائل هستند و به آنها با نیکی رفتار می‌کنند و آموزه‌های اسلامی به والدین توصیه می‌کنند که در تربیت فرزندان خود نهایت توجه را داشته باشند و در این زمینه، محبت و احسان به فرزندان از ویژگی‌های بارز محسنین به شمار می‌آید.

۲. ویژگی‌های شخصیت‌های محسنین در جامعه:

محسنین نه تنها در خانواده، بلکه در ارتباط با خویشاوندان، ایتام، مساکین، همسایگان و دوستان نیز به نیکی رفتار می‌کنند. از آموزه‌های اسلامی در می‌یابیم که اسلام به شدت با فردگرایی و بی‌توجهی به هم نوعان نو مخالف است و با بیان ویژگی‌های شخصیتی محسنی در این نوشتار که از تعالیم آسمانی گرفته شده است کسی نمی‌تواند جز ابرار و محسنین باشند بلکه شرایطی که در آموزه‌های اسلامی بیان شده را باید دارا باشد که اساس آن در هر شرایطی بدست آوردن قرب الهی می‌باشد.

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خوارزم

- قرآن، ترجمه: حسین انصاریان، تهران: اسلامیه، 1382.
- نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم: موسسه تحقیقاتی امیر المومنین، 1383.
- صحیفه سجادیه، ترجمه: حسین انصاریان، 1381.

«منابع فارسی»

1. احمدی، علی اصغر، روانشناسی شخصیت از دیدگاه اسلام، تهران: سپهر، 1368.
2. ارفع، سید کاظم، خانواده در مکتب قرآن و اهل بیت علیهمالسلام، تهران: دانشگاه تهران، 1379.
3. ایزوتسو، توشیهیکو، مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن مجید، ترجمه: فریدون بدره ای، تهران: پژوهش فرزانه، 1378.
4. آقا تهرانی، مجتبی، اخلاق الهی، ج ۱۳، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، 1392.
5. پاینده، ابوالقاسم، نهج البلاغه الفصاحه مجموعه کلمات قصار رسول اکرم (صل الله علیه و آله و سلم)، تهران: دنیای دانش، 1382.
6. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، ج ۵، چاپ دوم، قم: اسراء، ۱۳۷۸.
7. _____، مبادی اخلاق در قرآن، چاپ دوم، قم: نشر هاجر، 1378.
8. خرمشاهی، بهاءالدین، دانش نامه قرآن و قرآن پژوهی، ج 1، تهران: ناهید - دوستان، ۱۳۷۷.
9. دبیری، محمد، تکامل اخلاق در پرتو اصول عقاید، مشهد: جوان یاوران، 1380.
10. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۹، چاپ ۲، تهران: موسسه لغت نامه دهخدا، ۱۳۷۷.
11. سیاسی، علی اکبر، نظریه های شخصیت، چاپ ۷، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
12. طالقانی، سید محمود، پرتوی از قرآن، ج 5، تهران: سهامی انتشار، 1362.
13. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ سوم، تهران: محمدی، ۱۳۶۳.
14. طیب، سید عبد الحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، ج ۳۰، تهران: دارالفکر، 1389.
15. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، ج ۲، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۴.
16. غفاری، علی اکبر، ترجمه من لا یحضره الفقیه، تهران: نشر صدوق، 1409 ق.
17. فیض کاشانی، محسن، تفسیر صافی، قم: نوید، 1385.
18. قمی، عباس و عبدالرحیم، افشاری زنجانی، مفاتیح الجنان، مترجم: موسوی دامغانی، چاپ سی و چهارم، تهران: الهادی، 1379.
19. محدثی، جواد، اخلاق معاشرت، قم: بوستان کتاب، چاپ دهم، 1384.
20. مدرس وحید، احمد، شرح نهج البلاغه، ج 12، قم: احمد مدرس وحید، 1362.
21. مصباح یزدی، محمد تقی، نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، مترجم: احمد حسین شریفی، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۲.
22. _____، به سوی خود سازی، ج 2، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره، 1380.

23. _____ ، اخلاق در قرآن، ج 1، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، 1376.
24. مطهری، مرتضی، ده گفتار، چاپ بیست و دوم، قم: صدرا، 1385.
25. _____ ، سیری در نهج البلاغه، چاپ شانزدهم، قم: صدرا ، 1377.
26. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ج ۲، تهران: امیرکبیر، بی تا.
27. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی اندیشمندان، تفسیر نمونه، ج ۱۷، تهران: اسلامیه، 1374.
28. _____ ، شرح پیام امیر المومنین (علیه السلام)، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1375.
29. موسوی خمینی، سید روح الله، اخلاق، قم: دانش حوزه، 1382.
30. هاشمی شهرستانی، سید عمران، تفسیر متقین در قرآن و حدیث، قم: دارالتهدیب، 1395.

«منابع عربی»

1. آلوسی، سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.
2. ابن ابی الحدید، عزالدین ابو حامد، شرح نهج البلاغه، تصحیح: محمد ابولفضل ابراهیم، قم: کتابخانه عمومی ایت الله مرعشی نجفی، ۱۳۷۷.
3. ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، چاپ دوم، قم: اسلامی، 1413ق.
4. _____ ، خصال، مترجم: محمدباقر کمره ای، ج ۱، تهران: کتاب چی، ۱۳۸۱.
5. ابن شعبه حرانی، ابو محمد حسن بن علی، تحت العقول عن آل الرسول، مترجم: علی اکبر غفاری، تهران: اسلامیه، ۱۴۰۹ق.
6. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغه، ج ۲، قم: دار الکتب العلمیه، بی تا.
7. ابن میثم بحرانی، میثم بن علی، شرح نهج البلاغه، ترجمه: قربانعلی محمدی مقدم و علی اصغر نوایی یحیی زاده، ج 5، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس، 1375.
8. انصاری، عبد الله بن محمد، منازل السائرین، قم: دار العلم، ۱۳۷۷.
9. بعلبکی، منیر، المورد، بیروت: مؤسسه عبدالحفیظ البساط، ۲۰۰۶ م.
10. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و درالکلم، مترجم: محمدعلی انصاری قمی، قم: دارالکتب الاسلامیه، 1410ق.
11. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج 12، بیروت: دار احیاء التراث العربی، 1412ق.
12. حیدری نراقی، علی محمد، شرح رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، قم: مهدی نراقی، چاپ هفتم، ۱۳۸۶.
13. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غرائب القرآن، دمشق: دار العلم، ۱۴۱۲ق.
14. روحانی، محمود، المعجم الأحسابی لالفاظ القرآن الکریم، ج 1، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸.
15. زرقانی، محمد عبد العظیم، مناهل العرفان فی علوم القرآن، مترجم: ارمین محسن، ج ۱، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۵.
16. سیوری، مقداد بن عبد الله، کنز العرفان فی فقه القرآن، ترجمه: عقیقی بخشایشی، قم: نوید اسلام، ۱۳۸۴.

17. سیوطی، عبد الرحمن جلال الدین، الدر منثور فی تفسیر الماثور، ج7، بیروت: دار الفکر، بی تا.
18. طبرسی، فضل بن حسن، جوامع الجوامع، ترجمه: احمد امیر شادمهری، ج6، قم: شریف رضی، 1377.
19. _____، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج7، بیروت: دارالحیا التراث العربی، 1378ق.
20. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، ج5، تهران: مرتضوی، 1375.
21. طوسی، محمد بن حسن، التبیان الجامع العلوم القرآن، تحقیق: احمد حبیب قیصر العاملی، ج9، بیروت: مکتب الاسلامی، بی تا.
22. _____، امالی شیخ طوسی، مترجم: صادق حسن زاده، ج2، تهران: اندیشه هادی، 1399.
23. عروسی الحویزی، عبد علی بن جمعة، تفسیر نور الثقلین، چاپ چهارم، قم: اسماعیلیان 1415 ق.
24. فخرالدین رازی، محمد بن عمر، مفاتیح الغیب (کبیر)، ج18، چاپ سوم، بیروت: دار الحیا العربی، 1420ق.
25. فراهیدی، خلیل بن محمد، کتاب العین، ج5، قم: هجرت، 1410ق.
26. قیصری رومی، محمد داود، شرح فصوص الحکم، ترجمه محمد خواجوی، ج2، تهران: ایران مصور، 1387.
27. کاشانی، فتح الله، تفسیر کبیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین، با مقدمه و پاورقی و تصحیح کامل: ابوالحسن شعرانی، تهران: اسلامیه، 1378.
28. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه: محمد جواد مصطفوی، ج3، چاپ چهارم، تهران: اسلامیه، 1412ق.
29. گیلانی، عبد الرزاق، مصباح الشرایع و مفتاح الحقیقه، بیروت: موسسه الاعلی للمطبوعات، 1400ق.
30. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، ج75، بیروت: موسسه الوفاء، 1403ق.
31. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ج3، با همکاری عباس پسندیده، تحکیم خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث، مترجم: حمید رضا شیخی، بی تا.
32. مصطفی، ابراهیم و دیگران، المعجم الوسیط، تهران: فرهنگ اسلامی، چاپ هفتم، 1376.
33. منصوری لاریجانی، اسماعیل، شرح منازل السائرین، تهران: بین الملل، 1389.
34. هندی، علاء الدین علی بن حسام الدین المتقی، کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، ج2، بیروت: مؤسسة الرسالة، بی تا.

«مقاله»

1. تعدادی از نویسندگان، «بررسی مفهوم «احسان» و «محسنین» در قرآن کریم»، مجله معارف، ش38، مرداد و شهریور 1386.

«سایت»

1. بیانات مقام معظم رهبری در جلسه هشتم تفسیر سوره بقره، ۱۳۷۰/۷/۲۴.
2. محیطی، فرشته، مقاله تسلیم خدا بودن و آثار آن، سرویس کیهان، ۶ شهریور ۱۴۰۰.
3. نصیری خلیلی، فاطمه، آداب معاشرت با همسر، سایت بنیاد و معارف اسلامی، بیست و ششم تیر ۱۳۹۰.

«پایان نامه»

1. حق شناس پشکه، صغری، بررسی آرزو در نهج البلاغه، استاد راهنما: محمد علی قربانی، استاد مشاور: زین العابدین قربانی، مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه قرآن و حدیث، ۱۳۹۰.